

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота з

теми:

«Особливості формування письма у дітей молодшого шкільного віку із загальним недорозвитком мовлення II рівня»

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M22z

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)

спеціальності 016 Спеціальна освіта

спеціалізації 016.01 Логопедія

Євгенія ГИЧКО

Керівник:

Віталій СПИВАК,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри логопедії і

спеціальних методик

Кам'янець-Подільський – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПИСЬМА У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ II РІВНЯ.....	7
1.1 Загальний недорозвиток мовлення як системне мовленнєве порушення	7
1.2. Характеристика видів дисграфії.....	18
1.3. Особливості порушень письма у дітей з ЗНМ.....	33
Висновки до розділу 1.....	38
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПИСЬМА У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ЗНМ II РІВНЯ.....	40
2.1. Методика діагностики порушень письма у молодших школярів з II рівнем ЗНМ.....	40
2.2. Результати діагностики порушень письма у молодших школярів з II рівнем ЗНМ.....	50
2.3 Програма формування навичок письма у молодших школярів з ЗНМ II рівня.....	59
Висновки до розділу 2.....	83
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88

ВСТУП

Важливою умовою повноцінного розумового, морального та естетичного виховання дітей є їх оволодіння рідною мовою. Провідним засобом реалізації цих завдань є збагачення як усного так і писемного мовлення. Результатом навчання дітей писемному мовленню в освітньому закладі є формування навички письма.

Актуальною проблемою сучасної школи є зростання кількості дітей із труднощами під час засвоєння навичок читання і письма, тому що молодші школярі не завжди готові до успішного включення в освітній процес [14, с. 98]. Разом з труднощами формування навичок писемного мовлення, що виникають через фізіологічну незрілість дитини чи є наслідком її соціальної та педагогічної занедбаності, зростає кількість молодших школярів із порушеннями читання й письма: дислексією, дисграфією.

На труднощі молодших школярів в опануванні навичками читання і письма вказували: Б. Ананьєв, Л. Виготський, Є. Гурьянов, Т. Єгоров, М. Львов, В. Ляудіс та ін. За даними Е.Данілавічюте, З.Матейчека, Л.Парамонової, Є.Соботович та ін., дислексія спостерігається у 2-10% учнів масових шкіл, дисграфія – у 10-30% дітей, кількість же випадків дисграфії, дислексії у молодших школярів із психічним або мовленнєвим дьвзонтогенезом значно вища: 20-50% [63].

Разом із труднощами формування навичок писемного мовлення, що виникають через фізіологічну незрілість дитини чи є наслідком її соціальної та педагогічної занедбаності, зростає кількість молодших школярів із порушеннями читання й письма: дислексією, дисграфією.

На труднощі молодших школярів в опануванні навичками читання і письма вказували: Б. Ананьєв, Л. Виготський, Є. Гурьянов, Т. Єгоров, М. Львов, В. Ляудіс та ін. За даними Е.Данілавічюте, З.Матейчека, Л.Парамонової, Є.Соботович та ін., дислексія спостерігається у 2-10% учнів масових шкіл, дисграфія – у 10-30% дітей, кількість же випадків дисграфії,

дислексії у молодших школярів із психічним або мовленнєвим дьвзонтогенезом значно вища: 20-50%.

Сьогодні збільшується кількість дітей з порушеннями у розвитку, що обумовлене резидуальною церебрально-органічною патологією. Вже у дошкільній ланці діти із загальним недорозвиненням мовлення (надалі – ЗНМ), що виникло внаслідок алалії, ринолалії, дизартрії, для яких властивий високий ризик виникнення порушень писемного мовлення у наступній освітній ланці – у початковій школі.

У дослідженнях науковців (Л.І. Бартенєва, Н.М. Голуб, М. Шеремет та ін.) йдеться про труднощі у засвоєнні дітей з ЗНМ писемного мовлення. На думку вчених, несформованість мовленнєвих операцій (задум, програмування, відбір і синтез мовленнєвого матеріалу) призводить до того, що дитина із ЗНМ не вміє лексично і граматично правильно оформити думку, переказати текст, зберігаючи авторські слова і вирази, скласти зв'язну розповідь за малюнком або серією малюнків, використовуючи образні засоби мови.

Розв'язання проблеми формування писемного мовлення молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення має особливе значення, оскільки воно впливає на формування усього психічного життя дитини. Під впливом мовленнєвого порушення виникають вторинні відхилення, що створюють картину порушеного розвитку дитини у цілому. Одним із найважливіших принципів корекційної роботи з молодшими школярами з труднощами й порушеннями формування в них писемного мовлення є принцип індивідуального підходу [15, с. 23].

Порушення у дитини процесу реалізації письма може спричинити для неї значні труднощі на етапі шкільного навчання. Тому важливо вчасно виявити передумови дисграфії, що може проявитися у дитини із початком шкільного навчання, якщо не вжити відповідних заходів.

Отже, актуальність проблеми та її недостатнє вивчення зумовили вибір нами теми дослідження – «Особливості формування письма у дітей молодшого шкільного віку із загальним недорозвитком мовлення II рівня».

Об'єкт дослідження – процес формування письма у молодших школярів.

Предмет дослідження – методика формування письма у дітей молодшого шкільного віку із загальним недорозвитком мовлення II рівня.

Завдання дослідження:

1 Розкрити загальний недорозвиток мовлення як системне мовленнєве порушення

2. Проаналізувати види дисграфії

3. Обґрунтувати особливості порушень письма у дітей з ЗНМ

4 Описати методику і результати діагностики порушень письма у молодших школярів з II рівнем ЗНМ

5. Запропонувати програму формування навичок письма у молодших школярів з ЗНМ II рівня.

Методологічною основою дослідження є положення психології про мову як найважливіший засіб спілкування та пізнання (Л.С. Виготський, А.Р. Лурія); фундаментальні науково-теоретичні вчення про функціональні системи, про системну організацію вищих психічних функцій (П.К. Анохін, А.Р. Лурія); сучасні уявлення про письмо як складну функціональну систему, що має багатоланкову будову (Л.С. Виготський, А.Р. Лурія); положення загальної та спеціальної психології та педагогіки про єдність мовного та психічного розвитку та комплексний підхід до його вивчення (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, А.М. Леонтьєв, А.Р. Лурія); положення психології та логопедії про теорію формування та порушення навичок письма (Н.А. Бернштейн, Л.С. Виготський, Р.Е. Левіна, А.Р. Лурія,); принцип системного підходу до діагностики та корекції порушень мовного онтогенезу (Л.С. Виготський, Р.Е. Левіна, Л.Ф. Спірова, Т.Б. Філічева, Г.В. Чиркіна).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано такі методи: *теоретичні*: аналіз наукових джерел з обраної проблематики, порівняння, узагальнення й систематизація теоретичних та експериментальних даних; *емпіричні*: методика раннього виявлення

схильності до порушень читання та письма за О.Корнєвим, стандартизована методика О.Б. Іншакової та Т. В. Ахутіної для діагностики дітей з порушеннями писемного мовлення; вправи для діагностики звуковимови, фонематичного аналізу, синтезу та уявлень, аналіз продуктів діяльності учнів (зошитів з письма та української мови).

Теоретичне значення дослідження: результати теоретичного дослідження щодо особливостей формування письма у дітей молодшого шкільного віку із загальним недорозвитком мовлення II рівня можуть бути використані при написанні наукових праць означеної проблематики.

Практичне значення дослідження: результати емпіричного дослідження щодо особливостей формування письма у дітей молодшого шкільного віку із загальним недорозвитком мовлення II рівня можуть бути використані у практичній діяльності логопедів, вчителів, вихователів, які працюють з дітьми з загальним недорозвитком мовлення II рівня, при складанні методичних рекомендацій і програм розвитку мовлення у досліджуваної категорії дітей.

Експериментальна база дослідження: Ужгородська спеціальна школа I-III ступенів Закарпатської обласної ради.

Апробація результатів дипломної роботи. Основні теоретичні положення та практичні результати роботи обговорено на Науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками науково-дослідницької роботи у 2022 році. За результатами дослідження опубліковано 1 статтю

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел з 86 найменувань. Основний обсяг роботи становить 97 сторінок.

ВИСНОВКИ

Теоретико-експериментальне дослідження особливостей формування письма у дітей молодшого шкільного віку із загальним недорозвитком мовлення II рівня дало змогу сформулювати такі висновки:

1. ЗНМ – самостійне або комплексне мовне порушення в дитячому віці, при якому порушене формування всіх компонентів мовної системи (порушена звуковимова, труднощі формування лексичного, граматичного та фонематичного компонентів) при збереженому слуху та інтелекті.

ЗНМ виявляється різними складними мовленнєвими розладами, що можуть виявлятися у зв'язному мовленні із залишковими елементами фонетико-фонематичного та лексико-граматичного недорозвитку до повної відсутності мовлення та залежать від рівня формування компонентів мовленнєвої системи. З урахуванням ступеня ЗНМ виділяють 4 рівні мовленнєвого розвитку.

2. Другий рівень мовленнєвого розвитку – діти з початковими елементами загальнозживаної мови, що характеризуються бідністю словникового запасу і явищами аграматизму. Спілкування у них відбувається шляхом застосування постійного, але спотвореного і обмеженого запасу слів. У дітей із ЗНМ II рівня мовленнєва активність посилюється, порівняно з I рівнем ЗНМ, у них з'являється певний словниковий запас, проте досить обмежений, в основному з іменників і дієслів.

Високий ризик виникнення труднощів формування та порушень писемного мовлення при ЗНМ часто обумовлений недоліками усного мовлення, парціальною несформованістю в дітей моторних функцій (зокрема тонких диференційованих рухів пальців рук), гнозису, праксису, пам'яті, мислення внаслідок перинатальної або ранньої постнатальної патології ЦНС.

3. Дисграфія – це часткове специфічне порушення процесу письма, що виявляється у стійких, повторюваних помилках, обумовлених несформованістю вищих психічних функцій, що беруть участь у процесі

письма. види дисграфії: артикуляторно-акустичну, на основі порушень фонемного розпізнавання (диференціації фонем), внаслідок порушень мовного аналізу та синтезу, аграматичну та оптичну. Дизорфографія – стійке порушення опанування орфографічної навички, що обумовлена недостатньою сформованістю мовленнєвих, мовних та психічних функцій.

4. При ЗНМ зустрічаються такі типи помилок на письмі: морфологічні помилки в основі яких порушення граматичної будови мови (словозміни та словотворення), відсутність чіткого морфологічного аналізу слів; семантичні помилки (заміни слів); дизорфографічні помилки, що пов'язані з порушенням системи словозміни та словотворення, недостатнім засвоєнням правил правопису; графічні та оптико-просторові помилки; синтаксичні помилки; фонетичні помилки.

5. Особливостями порушень письма у молодших школярів з II рівнем ЗНМ є: у більшості учнів переважає низький рівень сформованості навичок мовленнєвого та звукового аналізу; у 80% опитаних присутні численні дисграфічні і орфографічні помилки на письмі; половина учнів мають низький рівень розвитку ритмічної і динамічної сторони мовлення; динамічний праксис у більшості досліджуваних знаходиться на низькому рівні розвитку; низький рівень розвитку слухової пам'яті у більшості опитаних; розвиток дрібної моторики та просторової орієнтації у більшості обстежених знаходиться на низькому рівні розвитку; просторова орієнтація у третини молодших школярів з ЗНМ є слабо розвиненою; зв'язність, правильність та повнота зв'язного мовлення, послідовність подій у розповіді майже у всіх досліджуваних порушена; у більшості учнів розуміння причинно-наслідкових зв'язків розповіді знаходиться на низькому рівні. За результатами обстеження звуковимови більшість молодших школярів з II рівнем ЗНМ допускали помилки різного типу (заміни звуків, що означають фонетично подібні звуки, відсутність звуку, спотворена вимова звуку та ін.). Для більше половини досліджуваних властиве грубе порушення фонематичного аналізу при диференціації звуків, далеких за артикуляційними ознаками. майже половина

опитаних мають низький рівень розвитку фонематичних уявлень. У більшості молодших школярів з ЗНМ низький рівень розвитку лексичної сторони мовлення. Для більшості учнів важко підбирати синонімічні ряди, а для половини опитаних – антоніми. Серед усіх видів дисграфії переважає аграматична та акустична дисграфії, і дисграфія, викликана спотворенням звукобуквеної та морфологічної будови слова і речення.

б. Метою складеної нами програми було сформувати навички письма у молодших школярів з II рівнем ЗНМ. Формування навичок письма у молодших школярів з II рівнем ЗНМ передбачає системну роботу з дітьми з подолання відповідних порушень звуковимови, фонематичного слуху, збагачення словника, удосконалення граматичного складу мовлення. Зміст програми формування письма у молодших школярів з II рівнем ЗНМ буде залежати від виду дисграфії, що визначатиме відповідні напрями та методи корекційної роботи залежно від наявних порушень.

Логопедична робота при II рівні ЗНМ передбачає: розвиток звукової сторони мовлення; розвиток просодики (темп, ритм, інтонація); розвиток складової структури мовлення; накопичення словникового запасу; розвиток граматичної будови; розвиток фразового мовлення.

При корекції будь-якого виду дислексії та ЗНМ важлива корекційна робота з логопедом, психологом, лікування у невролога та у дитячого психоневролога.

Перспективами подальших досліджень буде апробація запропонованої нами програми формування навичок письма у молодших школярів з II рівнем ЗНМ, залучення до взаємодії у програм батьків, психолога, дитячого психоневролога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусина Л. Є. Розвиток довільної пам'яті у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2012. №19 (1). С. 302-310.
2. Барищук Г.С. Як усунути вади письма. Дидактичний матеріал. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан». 2004. 48 с.
3. Бартенєва Л. І. Передумови формування орфографічної навички у дітей дошкільного віку з НЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 1*. Київ : Актуальна освіта, 2004. С. 134-150.
4. Бартенєва Л. Мовленнєва готовність семирічок із НЗНМ до засвоєння норм правопису. *Дефектологія*. 2000. № 1. С. 34-38.
5. Бартенєва Л. Підготовка дітей до оволодіння грамотним письмом. *Дефектологія*. 2002. № 2. С. 32.
6. Білан В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку мовлення молодших школярів із загальним недорозвиненням мови. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2022. Вип. 4. С. 95-105.
7. Брушневська І.М. Дослідження сформованості мислительних операцій у дітей із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. 27 (1). С. 199-205.
8. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник. Київ : Вища шк., 2007. 542 с.
9. Бондар Л. Плани-схеми логопедичних занять для дітей із тяжкими порушеннями мовлення (початкова школа). *Дефектолог*. 2013. № 7. С. 25–26.
10. Брушневська І. М. Дослідження стану сформованості лексики у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. №3. С. 39-44.

11. Гасс Г. Рання діагностика порушень писемного мовлення в дітей. ГЛогопед. 2014. №10. С. 10-11.
12. Годлевська В.Ю. Оптична дисграфія: поняття, корекція, профілактика. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія.* 2020. № 61. С. 13-18.
13. Голуб Н.М. Дидактичний матеріал з корекції та розвитку писемного мовлення учнів молодшого шкільного віку: навчально-методичний посібник. Ч.1. Вид. 2-е. К.: Видавничий Дім «Слово». 2019. 384 с.
14. Голуб Н.М. Взаємодія логопеда з батьками дітей при розв'язанні завдань профілактики і корекції в дітей труднощів формування та порушень писемного мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки).* 2021. Вип. 17. С. 95-106.
15. Голуб Н. М. Особливості індивідуального підходу до учнів молодшого шкільного віку при корекції в них недоліків писемного мовлення. *Теорія та методика навчання та виховання.* 2012. Вип. 32. С. 22-33.
16. Голуб Н.М. Особливості організації корекційно-розвивальної роботи з молодшими школярами із загальним недорозвиненням мовлення, затримкою психічного розвитку в умовах інклюзивного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки).* 2020. Вип. 15. С. 56-65.
17. Горобець С. Загальна недорозвиненість мовлення. *Початкова освіта.* 2012. № 9. С. 7–8.
18. Горобець С. Загальний недорозвиток мовлення. *Дефектолог.* 2012. № 6. С. 38–42.
19. Гриненко О. М. Використання прийому поморфемного письма та читання у процесі вивчення молодшими школярами з ТПМ розділу «Будова слова». *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна.* 2013. Вип. 23 (2). С. 196–203.

20. Гриненко О. М. Методичні умови, що забезпечують ефективність засвоєння молодшими школярами з тяжкими порушеннями мовлення граматичних понять. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2014. Вип. 4. С. 72–80.

21. Данілавічюте Е. А. Концептуальні засади вивчення порушень письма з позицій діяльнісного підходу. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2010. Вип. 1. С. 82-92.

22. Данілавічюте Е. А. Методика викладання теми «Правопис» у молодших класах загальноосвітньої школи для дітей із ТПМ . *Дефектологія*. 2011. Том 3. С. 2-6.

23. Дермельова А. Ю. Розвиток монологічного типу мовлення у дітей із ЗНМ III рівня засобами описової розповіді *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : зб. наукових праць. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. Вип. II. С. 167-171.

24. Друзенко С.О. Рання діагностика порушень писемного мовлення в дітей з тяжкими вадами мовлення. *Логопед*. 2015. № 2. С. 2-7.

25. Іванюк Н. Корекційна робота вчителя-логопеда з дітьми, що мають порушення усного і писемного мовлення. *Дефектологія*. 2013. № 7. С. 4–9.

26. Ільїна Н.В. Практичні аспекти вивчення образного мовлення у дошкільників із ЗНМ. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. *Збірник наукових праць* / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Вип. III. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори2006, 2012. С. 94-102.

27. Ільїна Н. В. Механізми розуміння образних засобів мови у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2015. Вип. 6 (1). С. 137-146.

28. Ільяна В. Специфіка організації занять із корекції порушень писемного мовлення у молодших школярів із ФФНМ. *Дефектологія*. 2013. №4. С. 58-63.

29. Історичний аспект та сучасний стан проблеми порушень писемного мовлення. *Логопедія* : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. М.К. Шеремет. 3-тє вид., перероб. та доп.. Київ : Слово, 2015. С. 499-505.

30. Кисла О. М. Шляхи і засоби оптимізації пізнавальної діяльності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : зб. наукових праць. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. Вип. II. С. 171-174.

31. Коломієць Ю.В. Особливості порушень писемного мовлення у молодших школярів загальноосвітніх шкіл. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Сер. 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2012. Вип. 21. С. 119-123.

32. Кондратенко Л.О., Прищепа О.Ю. Технологія попередження дисграфії. Київ : Главник, 2005. 96 с.

33. Купчак О.М. Профілактика порушень писемного мовлення в учнів початкових класів. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : соціально-педагогічна* 2012. Вип. 20 (1). С. 144-153.

34. Левицький В.Е. До питання про формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2015. Вип. 5. Т. 1. С. 162-174.

35. Лукачович Г.О. Теоретичні засади опанування лексикою природничого змісту дошкільниками із загальним недорозвиненням мовлення. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. 2022. № 50 Том 1. С. 119-124.

36. Лукачович Г.О. Методичні аспекти збагачення лексичного запасу старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення засобами природничо-екологічного виховання. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2023. Вип. 21. С. 75-88.

37. Логопедія. Підручник, третє видання, перероблене та доповнене. За ред. М. К. Шеремет. Київ : Слово, 2014. 672 с.
38. Логопедія (порушення писемного мовлення): практикум для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 016 Спеціальна освіта / укладач О.І. Чекан, Мукачєво: МДУ, 2022. 50 с.
39. Мазна К. М. Музичний розвиток дітей дошкільного віку із ЗНМ I рівня *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : зб. наукових праць. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. Вип. II. С. 193-198.
40. Малярчук А.Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовленнєвих недоліків: навчальний посібник. Київ : Літера ЛТД, 2005. Ч. I. 272 с.
41. Мартиненко І. В. Психолого-педагогічні підходи до діагностики комунікативної діяльності дітей з системними порушеннями мовлення *Логопедія*. 2015. № 5. С. 38–45.
42. Мартиненко І. В., Корнієвська О. А. Особливості формування уяви у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2012. 21 (1). 108-115.
43. Медведєва М. А. Нові прийоми формування фонетично грамотного письма в учнів з тяжкими порушеннями мовлення. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови : наук.-метод. зб. / за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої ; Ін-т спец. педагогіки НАПН України. К., 2013. Вип. 4, ч. 2. С. 238–248*
44. Медведєва М. А. Теоретичні засади проблеми навчання письму учнів 2–4 класів з тяжкими порушеннями мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2013. Вип. 23 (2). С. 298–305.

45. Медведєва М. Особливості засвоєння фонетичного принципу письма учнями 2–4 класів із тяжкими порушеннями мовлення. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 1. С. 60–67.

46. Меліченко В. М. Стан сформованості навички читання в учнів молодших класів шкіл для дітей з ТПМ. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка*. К., 2006. Вип. 8, т. 2. С. 229–232.

47. Меліченко В. М. Основні напрямки методики вивчення механізмів рецептивної діяльності молодших школярів з ТПМ. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка*. К., 2009. Вип. 11, С. 175–180.

48. Мельніченко Т. Технологія визначення механізмів фонологічних помилок в учнів 5–6 класів із тяжкими мовленнєвими розладами. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2016. № 3. С. 71–78.

49. Мислива І.В. Розвиток зорово-просторових уявлень в учнів з порушенням письма. *Логопед*. 2016. № 4. С. 18–20.

50. Мілевська О. П. Особливості семантичної домінанти сприймання слова у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2020. Вип. 15. 145-154.

51. Мілевська О.П. Психолінгвістичні аспекти формування дієслівної лексики у дошкільників із ЗНМ. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2022. Вип. 20. С. 103-111

52. Мілевська О.П. Змістові засади формування дієслівної лексики у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. 2021 № 37. С. 156-160.

53. Момот Т.Л. Грамотійко: Логопедичний зошит №1 для розвитку усного і писемного мовлення. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2016. 48 с.

54. Николаева Е. А. Исследование предрасположенности к дизорфографии у младших школьников с общим недоразвитием речи.

Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців : зб. наукових праць. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. Вип. II. С. 193-198.

55. Основи дефектології та логопедія : навчально-методичний посібник / Уманський ДПУ імені Павла Тичини, Ін-т розвитку дитини ; уклад. Л. Д. Бегас. Умань : Візаві, 2013. 123 с.

56. Піменова К. О. Лінгвістичні аспекти формування знань про синтаксис в учнів початкових класів з ТПМ. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2012. Вип. 21. С. 202–205.

57. Подгорна В. В. Сучасний стан і зміст корекційної роботи з молодшими школярами, які мають тяжкі порушення мовлення. *Наука і освіта*. 2015. № 5. С. 91–96.

58. Порушення писемного мовлення. *Логопедія* : підручник для П студентів вищих навчальних закладів / за ред. М.К. Шеремет. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ : Слово, 2015. С. 499-634

59. Пригода З. Аналіз помилок писемного мовлення в учнів 5–6 класів із тяжкими порушеннями мовлення. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 1. С. 68–71.

60. Пригода З. С. Методика діагностики порушень писемного мовлення у школярів 5–6 класів із ТПМ. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови* : наук.-метод. зб. / за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої ; Ін-т спец. педагогіки НАПН України. К., 2012. Вип. 3, ч. 1. С. 118–122.

61. Пригода З. С. Формування орфографічного письма у школярів із тяжкими порушеннями мовлення. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови* : наук.-метод. зб. / НАПН України, Ін-т спец. педагогіки. К., 2015. Вип. 8. С. 108–114.

62. Проскуріна О. М. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації* : матеріали VII Всеукраїнської

заочної науково-практичної конференції, (15 лютого 2018 року, м. Суми). Суми : ФОП Цьома С. П., 2018. С 104–108.

63. Психолінгвістичні дидактичні технології діагностики і подолання мовленнєвих порушень у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення : навчально-методичний посібник / Е. Данілавичюте, Л. Трофименко, В. Ільяна, Ю. Рібцун, З. Мартинюк, Г. Грибань. Інститут спеціальної педагогіки і психології НАПН України, 2022. 847 с.

64. П'яткова Н. Г. Комплексний підхід до обстеження дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації* : матеріали VI Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції. Суми : ФОП Цьома С. П., 2017. С.123–127.

65. Рібцун Ю. В. Науково-методичне забезпечення реалізації спеціальної освіти дітей із ЗНМ. *Логопед.* 2011. № 8 (8). С. 4–11.

66. Рібцун Ю. В. Обстеження лексичної сторони імпресивного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії*: зб. наук. пр Київ, 2007. № 4. С. 95–103

67. Савінова Н. В. Особливості формування навичок словотворення у дітей з тяжкими порушеннями мовлення. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 13. С. 197–203.

68. Снагощенко Ю. В. Сучасні програми подолання ЗНМ у дітей старшого дошкільного віку *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : зб. наукових праць. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. Вип. II. С. 225-229.

69. Соботович Є. Ф., Трофименко Л. І. Особливості засвоєння дітьми із НЗНМ узагальненого лексичного значення слова та його понятійної співвіднесеності. *Дефектологія.* 2021. №1. С. 38-44.

70. Солодовник М. К. Застосування логоритмічних вправ у роботі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації* : матеріали VI Всеукраїнської заочної науково-практичної

конференції, (14 квітня 2017 р., м. Суми). Суми : ФОП Цьома С. П., 2017. С. 145–148.

71. Субашкевич І. Р., Дмитрів Ю. М. Особливості граматичної сторони мовлення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2018. №36. С. 111-116.

72. Тенцер Л.В. До проблеми формування мовних понять у молодших школярів із порушеннями писемного мовлення в системі навчання початкового курсу української мови. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2013. Вип. 23 (2). С. 341- 349.

73. Тищенко В. Формування знань про словотвір в учнів з тяжкими порушеннями мовлення: лінгвістичний аналіз проблеми. *Актуальні питання корекційної освіти* : зб. наук. пр. 2014. Вип. 4. С. 367–376.

74. Ткач О.М. Логопедія : формування семантичних полів слів у дітей з системними порушеннями мовлення. Монографія. Кам'янець-Подільський: ПП «Аксиома», 2019. 244 с.

75. Трофименко Л. Формування морфологічних знань у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення у контексті вивчення теми «Будова слова». *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2015. № 3. С. 40–48.

76. Трофименко Л.І Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 104 с.

77. Трофименко Л.І. Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку. Київ : Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2014. 72 с.

78. Тютюнник А. О. Формування пізнавальної активності у дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II рівня шляхом ознайомлення з природою. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : зб.

наукових праць. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. Вип. II. С. 229-232.

79. Хребтова Н. Порухення письма – причина дезадаптації і труднощів у молодших школярів. *Логопед.* 2015. № 4. С. 2-4.

80. Хрестоматія з логопедії. Навчальний посібник / М.К. Шеремет., І.В. Мартиненко. Київ : КНТ, 2006. 360 с.

81. Чередніченко В.Н. Практична реалізація наукових принципів корекційного логопедичного впливу на дітей із порушеннями писемного мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна.* Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 21 (1). С. 172- 178.

82. Чередніченко Н. В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) : навч.-метод. посіб. (курс лекцій). Київ : Слово, 2012. 208 с.

83. Чередніченко Н. В. Психолінгвістичний підхід до вивчення причин та механізмів виникнення дизорфографії у молодших школярів із вадами мовленнєвого розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Сер. 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2014. Вип. 27. С. 220–225.

84. Черненко М. В. Особливості розвитку словника дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : зб. наукових праць. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. Вип. II. С. 239-243.

85. Шеремет М. К. Нейропсихологічні засади формування мовлення у дітей із ТПМ. *Актуальні питання корекційної освіти.* 2012. Вип. 3. С. 384–393.

86. Шепотько Н. П. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : зб. наукових праць. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. Вип. II. С. 243-246.